
**ПРОФСПІЛКОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ГРОМАДСЬКІ ЗАХИСНИЦІ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Важливе значення для забезпечення реалізації та захисту соціально-економічних прав людини має діяльність громадських організацій. Як зазначає М. В. Баглай, для здійснення життєвих цілей і реалізації прав часто необхідне об'єднання зусиль, тобто створення різного роду союзів та організацій, здатних виявляти, виражати і представляти колективні інтереси. Сукупність цих об'єднань відбиває здатність громадянського суспільства до самоорганізації, тобто до вирішення суспільних проблем без втручання державної влади [1, с. 211]. На думку О. Ф. Скакун, об'єднання громадян тією чи іншою мірою беруть участь у політичному житті

суспільства, у політичних відносинах із державою і, відтак, взаємодіють (співробітничать або конфліктують) із нею. Об'єднання громадян не є об'єктами управління з боку державних структур, їх діяльність визначається статутом (положеннями), цілями і завданнями їх створення, що не виходять за рамки закону. Беручи участь у соціально-політичному і культурному житті суспільства і держави, громадські організації та їх об'єднання реалізують права, передбачені статутами (положеннями) [2, с. 65].

Відповідно до ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та

громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Як зазначають В. Я. Тацій, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, це право дозволяє громадянам України об'єднувати свої зусилля для здійснення своїх інтересів і захисту своїх прав та свобод. Сукупність тих об'єднань відображає можливість шляхом самоорганізації вирішувати свої справи без втручання держави [3, с. 136].

За вищенаведеною конституційною нормою право на об'єднання передбачає можливість створення двох видів об'єднань громадян: політичних партій і громадських організацій. Це підтверджується і Законом України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. Так, ч. 2 ст. 1 Закону закріплює, що об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією.

Слід віддати належне національному законодавцю, який закріпив на законодавчому рівні (ст. ст. 1, 2, 3 Закону України «Про об'єднання громадян») визначення вищезазначених суб'єктів громадянського суспільства. Так, об'єднанням громадян є добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Політичною партією є об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, головна мета яких – участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі. Громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів.

Аналізуючи вищезазначені визначення можна помітити, що політичні партії, на відміну від громадських організацій, ство-

рюються для досягнення політичних цілей (їх головною метою є участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі).

Сьогодні громадянин як член об'єднання громадян має всі права і несе всі обов'язки, передбачені статутом об'єднання. Член об'єднання вправі брати участь у вирішенні всіх загальних питань його діяльності, обирати і бути обраними в його керівні органи. Громадянин може бути членом декількох об'єднань громадян. Свобода діяльності об'єднань громадян гарантується державою. Зокрема, втручання державних органів та службових осіб у діяльність об'єднань громадян не допускається. Порядок утворення, реєстрації статутів об'єднань громадян установлюється законодавством.

Слід зазначити, що таке законодавство в колишньому Радянському Союзі після прийняття Конституції СРСР 1936 р. було створене тільки в 1990 р. Хоча право на об'єднання громадян у ній закріплювалося, а Конституція СРСР 1977 р. визначила роль громадських організацій як важливої складової частини політичної системи, однак законодавча регламентація порядку їх утворення не здійснювалася. Вона містила у собі приховану загрозу появи опозиційної або інших небажаних для панівної влади – правлячої комуністичної партії – об'єднань. Законодавча регламентація не могла не дати підстав для такої появи. От чому в умовах монопольного панування КПРС питання про це і не виникало. Усі громадські об'єднання були значною мірою одержавлені, діяли під керівництвом КПРС, без якої-небудь законодавчої основи, керуючись лише своїми статутами [4, с. 228].

Не уникнула одержавлення за часів радянської влади і профспілкова організація. Як зазначає М. В. Лушнікова, ідея «одержавлення» профспілок була реалізована в повному обсязі. Професійні спілки були включені в державний механізм управління шляхом делегування цій громадській

організації державних функцій: 1) керівництво соціальними фондами (пенсійним і соціальним страхуванням), санаторно-курортними, спортивними та іншими оздоровчими установами; 2) контроль і нагляд за дотриманням трудового законодавства з боку технічних і правових інспекцій профспілок, що вправі накладати адміністративні штрафи на порушників – посадових осіб; 3) юрисдикційні повноваження щодо розгляду трудових спорів [5, с. 152].

Внаслідок здійснення широкого комплексу заходів щодо роздержавлення власності та її приватизації на сьогодні економіка незалежної України будується на зовсім інших засадах. Сучасну ситуацію характеризують: зменшення монополії державної власності практично у всіх сферах народного господарства; перетворення приватної власності на одну з основних форм власності в національній економіці; становлення нових форм господарювання, адекватних змінам у відносинах власності; утвердження нових форм організації економічної діяльності (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства, фермерські господарства тощо); формування інфраструктури ринку і механізмів, що обслуговують нові форми власності.

Зазначені вище зміни в економіці і, як наслідок, у політиці України не могли не торкнутися профспілкового руху. Перехід до ринкової економіки, різноманіття форм власності, утвердження конституційно-правових засад української державності вимагають від профспілок пошуку нових форм і методів роботи, переосмислення пріоритетних напрямків діяльності, удосконалення організаційної структури. Зокрема, Законом України «Про внесення змін та доповнень до «Кодексу законів про працю УРСР» від 15 грудня 1993 р. профспілки були позбавлені права здійснювати державний нагляд і контроль за охороною праці та трудовим законодавством, тому зараз вони змушені перебудо-

увати цю галузь своєї діяльності для здійснення громадського контролю.

Основою правового статусу професійних спілок сьогодні є законодавче визнання їх як представників та захисників соціально-економічних прав та інтересів працівників. На таке призначення профспілок неодноразово звертали увагу вчені-трудовики. Так, О. І. Цепін вважає, що визнання профспілок представниками працівників у сфері праці, виробництва, побуту є правом загального характеру і зумовлює наділення їх конкретними правами для участі в управлінні державними і громадськими справами та у регулюванні трудових відносин. Учений зазначає, що мета такої участі полягає у вираженні та захисті тих економічних інтересів працівників, які пов'язані з питаннями праці, побуту та культури [6]. В. В. Жернаков указує, що профспілки посідають особливе місце серед інших громадських організацій тому, що в основному поєднують людей праці, а праця є основним джерелом існування людини. Одному працівнику важко відстоювати свої права перед роботодавцем, а об'єднані працівники в змозі протистояти незаконним діям роботодавця [7, с. 334]. За точкою зору П. Д. Пилипенка, інтереси найманих працівників у трудових правовідносинах повинні захищати їх законні представники, повноваження яких легалізовані і які відповідно до мети їх утворення покликані захищати трудові права кожного найманого працівника. Такими суб'єктами, згідно з Конституцією України та чинним законодавством, повинні стати профспілки [8, с. 196]. Г. О. Стоян звертає увагу на те, що в сучасних умовах ринкової економіки відбувається роздержавлення профспілок України, вони стали конструктивною опозицією владним структурам і роботодавцям, відмовилися від невластивих їм функцій, форм і методів роботи і взяли на озброєння лише функції захисту, об'єднання, солідарності [9, с. 5]. Ф. А. Цесарський указує, що в сучасних умовах функціями профспілок є захисна і

представницька. Причому основною функцією профспілок слід вважати захисну, а представницьку – допоміжною у захисті прав найманих працівників, оскільки вона створює належні передумови для реалізації захисної функції. Визнання захисної функції профспілок головною передбачає, що всі інші напрямки їх діяльності повинні підпорядковуватись і не суперечити їй. Під захисною функцією профспілок науковець розуміє комплексну діяльність профспілок на будь-якому організаційному рівні, спрямовану на запобігання порушенням трудових та соціально-економічних прав трудящих, їх захист та відновлення [10, с. 15].

В. І. Прокопенко вказує, що професійні спілки відіграють важливу роль у розвитку політичної системи суспільства української держави, подальшого розгортання демократії, дедалі ширшої участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, удосконаленні державного апарату, підвищенні активності громадських організацій, зміцненні правової основи державного і громадського життя, розширенні гласності, постійного урахування громадської думки [11, с. 116]. Як зазначав дослідник трудового права закордонних країн І. Я. Кисельов, право на об'єднання у профспілки є одним із найважливіших у цивілізованому суспільстві, а його реалізація – показник існування в ньому демократії. Профспілкова свобода передбачає політичну і фінансову незалежність профспілок від держави, політичних партій, підприємців, церкви, що, як правило, ретельно перевіряється під час державної реєстрації профспілок у країнах із ринковою економікою [12, с. 59]. Російський вчений В. О. Михєєв відзначає, що з урахуванням нових соціально-економічних та політичних умов перед профспілками постають більш складні проблеми у справі захисту прав і інтересів працівників. Учений вважає, що найбільш складними серед них є такі: адаптація профспілок до умов перехідного періоду розвитку російського суспільства, яке ха-

рактеризується гострою боротьбою старого з новим і високим ступенем нестабільності; опанування нової ролі – ролі «ринкових профспілок», що вимагає набуття глибоких знань та умінь вирішувати повному численні складні завдання з урахуванням змінених обставин; установлення нових організаційних форм та методів роботи з урахуванням особливостей підприємств в умовах існування різних форм власності; опанування сучасними технологіями соціального партнерства, формування цивілізованих взаємовідносин з об'єднаннями роботодавців та владними структурами [13, с. 241]. Слід зазначити, що такі проблеми притаманні й українському суспільству і державі.

Сьогодні основи правового статусу національних профспілок закріплені в Конституції України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 36 Конституції України професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права. Обмеження щодо членства у професійних спілках встановлюються виключно Конституцією і законами України.

Більш повно правовий статус профспілок розкривається в Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 р. Так, відповідно до ст. 2 Закону професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки.

Слід зазначити, що Закон України «Про об'єднання громадян» застосовується до профспілок тільки у випадку, якщо інше не передбачено Законом України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності».

Національне законодавство передбачає виключне право громадян України створювати профспілки. Вступати ж до профспілок можуть як громадяни України, так і іноземні громадяни та особи без громадянства, головне, щоб це було передбачено статутом профспілки

Належність або неналежність до профспілок не тягне за собою будь-яких обмежень трудових, соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод громадян, гарантованих Конституцією України, іншими законами України. Забороняється будь-яке обмеження прав чи встановлення переваг при укладанні, зміні або припиненні трудового договору у зв'язку з належністю або неналежністю до профспілок чи певної профспілки, вступом до неї або виходом із неї.

В Україні діє принцип рівності та незалежності профспілок. Так, відповідно до ст. 10 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» усі профспілки рівні перед законом та мають рівні права щодо здійснення представництва та захисту прав і інтересів членів профспілки. Згідно зі ст. 12 цього закону професійні спілки та їх об'єднання у своїй діяльності не залежать від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, не підзвітні і не підконтрольні їм. Профспілки самостійно організують свою діяльність, проводять збори, конференції, з'їзди, засідання утворених ними органів, інші заходи, які не суперечать законодавству. Забороняється втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, роботодавців, їх об'єднань у статутну діяльність профспілок, їх організацій та об'єднань.

Національний законодавець наділив профспілки та їх об'єднання доволі широкими правами:

- право представляти і захищати права та інтереси членів профспілок;

- право на ведення колективних переговорів та укладання колективних догово-

рів і угод;

- повноваження захищати права громадян на працю та здійснювати громадський контроль над додержанням законодавства про працю;

- право забезпечувати зайнятість населення;

- право здійснювати соціальний захист та забезпечувати достатній життєвий рівень громадян;

- право на соціальне страхування;

- право брати участь в управлінні підприємствами та при зміні форм власності;

- право вирішувати трудові спори;

- право організовувати страйки та проводити інші масові заходи;

- право отримувати інформацію з питань праці та соціально-економічного розвитку;

- право створювати навчальні, культурно-освітні заклади, дослідні та інші організації;

- повноваження щодо питань охорони здоров'я громадян, фізичної культури, спорту, туризму та охорони довкілля;

- право захищати духовні інтереси трудящих;

- право захищати житлові права громадян;

- право притягувати до відповідальності посадових осіб;

- право на господарську та фінансову діяльність.

Слід звернути увагу на те, що вищезначені права профспілок закріплені в розділі II «Права та обов'язки профспілок, їх об'єднань» Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», і якщо проаналізувати структуру цього розділу, то ми побачимо, що з 18 статей 17 присвячено правам і тільки одна обов'язкам. Так, ст. 36 Закону до обов'язків профспілок відносить тільки те, що вони, здійснюючи представництво та захист трудових і соціально-економічних прав та інтересів своїх членів, повинні додержуватися Конституції України, законів та інших нормативно-правових актів, а також виконувати колективні договори та угоди, які вони уклали, та зобов'язання, які взяли на себе. Виходячи з назви розділу та

логіки діяльності профспілок, ми погоджуємося з точкою зору В. І. Прокопенко, що надані профспілкам права одночасно є й їх обов'язками із захисту трудових і соціально-економічних прав та інтересів працівників [11, с. 117].

Отже, можна з упевненістю сказати, що профспілки є громадською організацією зі спеціальним статусом, завданням, функцією, обов'язком якої є захист соціально-економічних прав працівників. Для виконання цього завдання, функції, обов'язку профспілки мають і представницьку функцію з представлення інтересів працівни-

ків у різних сферах суспільного та виробничого життя.

Профспілки здійснюють захист соціально-економічних прав працівників за такими напрямками: по-перше, участь у правотворчості, по-друге, застосування норм КЗпП України, інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, зокрема колективних договорів (угод), по-третє, участь у вирішенні колективного трудового спору і проведенні страйку, по-четверте, здійснення громадського контролю за дотриманням трудового законодавства.

Література

1. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации : учеб. для вузов / Баглай М. В. – [3-е изд., изм. и доп.]. – М. : Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА–М), 2002. – 800 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / Скакун О. Ф. – [пер. з рос.]. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Конституційне право України / [за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики]. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
4. Козлова Е. И. Конституционное право России : учеб. / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. – 2-е изд., перераб и доп. – М. : Юристъ, 1999. – 520 с.
5. Лушникова М. В. Правовой механизм социального партнерства в регулировании трудовых и социально-обеспечительных отношений : дис. ... д-ра юрид. наук / М. В. Лушникова. – М., 2003. – 363 с.
6. Цепин А. И. Правовые аспекты деятельности профсоюзов СССР / А. И. Цепин, А. И. Щиглик. – М. : Наука, 1973. – 431 с.
7. Трудовое право в вопросах и ответах : учеб.–справоч. пособ. / [под ред. В. В. Жернакова]. – Х. : Одиссей, 2000. – 624 с.
8. Пилипенко П. Д. Проблемы теории трудового права : моногр. / Пилипенко П. Д. – Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – С. 212.
9. Стоян Г. О. Професійні спілки України (1992–1997 рр.) : дис... канд. іст. наук / Г. О. Стоян. – Донецьк, 1998. – 157 с.
10. Цесарський Ф. А. Захисна функція профспілок, форми її реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Ф. А. Цесарський. – Х., 2004. – 19 с.
11. Прокопенко В. І. Трудове право України : підруч. / Прокопенко В. І. – Х. : Консум, 1998. – 480 с.
12. Киселев И. Я. Трудовое право в условиях рыночной экономики: опыт стран Запада / Киселев И. Я. – М., 1992.
13. Михеев В. А. Основы социального партнёрства : теория и политика: учеб. для вузов / Михеев В. А. – М. : Экзамен, 2001. – 448 с.

Надійшла до редколегії 08.01.2009

Анотації

У статті розглядаються правовий статус профспілкових організацій в Україні, їх значення та функції.

В статье рассматриваются правовой статус профсоюзных организаций в Украине, их значение и функции.

In the article the legal status of trade unions, their role and functions are viewed.